ESKİ MEZOPOTAMYA'DA SİYASİ ERKİ MEŞRULAŞTIRMA ARACI OLARAK KANUN METİNLERİ

The Law Texts as Political Legalization Tool in Ancient Mesopotamia

*İlknur GÜRGEN**

ABSTRACT

According to the first texts of the ancient Mesopotamia, it can be said that the sources that feed the power in the pre-modern period are mythology and religion. Based on the law texts, it is possible to see the will of God and the religious effects in law. In this study, the Urukagina Directive, Gudea Edict, Ur-Nammu Law, Ana Ittişu Treaty Series, Lipit-İštar Laws, Ešnunna Laws, Hammurabi Laws, Ammi Saduqa Decree and Central Assyrian Laws were discussed in chronological order and the role of the old Mesopotamian law texts in legitimizing the political power has been tried to be determined.

Key Words: Mesopotamia, Law Texts, Administration, Law

Giriş

Toplumsal yaşamı düzenleyen kurallar bütünü olarak özetleyebileceğimiz hukukun bilinen ilk yazılı örnekleri MÖ 3. binyılda Eski Mezopotamya'da karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyılda yapılan kazılarda birçok yazılı belge elde edilmiş ve kanun niteliğindeki ilk belgeye, 1901-1902 yıllarında Fransız arkeologlar tarafından yürütülen kazılarda, üzerinde Hammurabi Kanunları'nın yazılı olduğu diorit bir stelin[1331] bulunmasıyla ulaşılmıştır. Ancak

* Arş. Gör. İlknur Gürgen, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, email: igurgen@uludag.edu.tr.

[1331] Diorit: Birbirinden gözle kolayca ayrılabilen açık ve koyu renkli minerallerden oluşan iç püskürük bir taştır.; Stel: Dikilmiş, yüksekliği eninden uzun yekpare bir taştan oluşan yapıttır.

daha sonra yapılan araştırmalar, Hammurabi'nin öncesinde de kanunların var olduğunu göstermiştir.[1332]

Mezopotamya kanunlarına şekil açısından bakıldığında, belirli bir kalıba ve ifade tarzına sahip oldukları ve klasik bir formda yazıldıkları görülür. Her kanun, prolog (ön söz), epilog (son söz) ve kanun maddelerinin yer aldığı kanun metnini içeren üç bölümden oluşmaktadır. [1333] Fakat bazı kanunların iyi korunamamasından dolayı epilog veya prologuna ulaşılamadığı ya da tabletlerin kırık olmasından dolayı bu kısımların okunamadığı da göz ardı edilmemelidir. Eski Mezopotamya kanunlarına dair diğer bir husus da, kanun metinlerinin "casuistic" yani her bir suç eylemini art arda sıralayan yasa sisteminde olmalarıdır. Bunlar, "eğer" edatıyla başlayıp şart kipinde devam eden cümlelerle, suçları ve onlara öngörülen hükümleri gösteren maddelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.[1334]

Mezopotamyalıların kanun oluşturma mantığı ve hukuk uygulamalarına bakıldığında, hukuka dinsel ve tanrısal bir yasallık katma çabasında oldukları görülür. Nitekim tarih boyunca toplulukları inancı doğrultusunda yönetmek bir çok siyasi erk tarafından kullanılmıştır. Kanunların prolog bölümünde, kanunları düzenleyen kralların icraatlarına, krallığın onlara tanrılar tarafından verildiğine, tanrılarla yaptıkları sözleşme doğrultusunda bozulan düzeni ve adaleti yeniden tesis etmek için görevlendirildiklerine dair ifadeler yer alır.[1335] Eski Mezopotamya kanunlarının hepsinde bu durum görülmekte ve kralların uygulamalarını meşrulaştırmak için icraatlarını tanrılara dayandırma eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır. Epilog kısmında da benzer konular ele alınır ve kanun metinleri yapılan icraatların tanrıya atfedilip ona şükranlar sunulmasıyla noktalanır.

Bu çalışmada Mezopotamya'da süreç içinde oluşan hukuk ve adalet anlayışı ile bu anlayışın kanun metinlerine nasıl yansıdığı üzerinde durulacaktır. Bunun yanı sıra Mezopotamya'da ele geçen ve kanun metni olarak tanımlanan hukuki metinlerin siyasi gücü pekiştirmedeki fonksiyonları tespit edilmeye çalışılacaktır. Kanunların genelinde değişiklikler meydana gelse de hizmet ettikleri amaç aynı olmuş her biri iktidarın otoritesini meşrulaştırma aracı olma özelliğini sürdürmüştür. Mezopotamya'da hazırlanan kanunlar sırasıyla

---

[1332] Tosun, 1973: 563; Tosun, 1963: 127-141; Kılıç, 2014: 13.

[1333] Kınal, 1983: 134.

[1334] Dinçol, 2003: 3.

[1335] Şenel, 2010: 79; Tosun- Yalvaç, 2002: 8; Kılıç-Eser, 2016: 133; Çetin, 2002: 2; Şahin, 2011: 317-318; Öz, 2015: 186.

Urukagina Talimatnamesi (yaklaşık MÖ 2400), Gudea Fermanı, Ur- Nammu Kanunu (yaklaşık MÖ 2100), Ana İttişu Serisi, Lipit-İštar Kanunu (yaklaşık 1920), Ešnunna Kanunları, Hammurabi Kanunları (MÖ 1760), Orta Asur Kanunları (MÖ 1700-1050) ve Ammi Saduqa Fermanı'dır.[1336]

Aşağıda kronolojik sıra esas alınarak, dördü Sümer toplumuna diğer beşi ise Sami toplumuna ait olan, dokuz kanun metni incelenmiş, otoriteyi meşrulaştırma ve güçlendirme aracı olup olmadıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Sümer Kanunları

- **Urukagina Talimatnamesi (MÖ 2350-2300)**

MÖ 2375 civarında Lagaş'ta Ur-Nanşe sülalesini yıkarak iktidarı eline alan Urukagina, devlet görevlilerinin sorumluluklarını yerine getirmeyip, yetkilerini kötüye kullandıklarını görmüş ve bu durumu ortadan kaldırıp toplumda adaleti ve huzuru sağlamak adına bir reform metni hazırlamıştır. Metnin amacı yaptırımlarla çerçevelenmiş bir kanun oluşturmaktan ziyade düzenin yeniden sağlanıp topluma refahın getirilmesine yöneliktir. Bu nedenle Lagaş Kralı Urukagina'nın hazırlattığı *Urukagina Reformları* kanun olarak kabul edilmeyip, reform talimatnamesi olarak adlandırılmıştır.[1337]

Urukagina Talimatnamesi'nde suçlar ve buna karşılık cezalar verilmeyip, sadece toplumda yapılan düzenlemelerden söz edilse de diğer Sümer kanun metinlerinde olduğu gibi prolog, epilog ve ikisi arasında asıl talimatname metnini bulundurduğu için yapısal olarak onu kanun kabul edenler de bulunmaktadır.[1338]

Önsözde, *"Tanrıların sığırları Krala ait tarlaların sulanmasında kullanılıyordu. En iyi tarlalar kralın dostlarına veriliyordu. Semiz eşeği ve sığırı tapınak görevlileri alıyorlardı. Bu görevliler mahsulleri, kralın dostlarına taksim ediyorlardı. Herhangi bir tapınağın görevlisi, bir fakirin annesinin bahçesindeki ağaçları kendisi için kesiyor ve meyvelerini alıyordu. Mezara bir ölü gömülürse, tapınak görevlisi kendi içkisi için 7 testi bira, kendi yemesi için 420 ekmek ve 120 ölçek arpa, bir elbise, bir oğlak ve bir yatak alıyordu."* sözleriyle toplumun içinde bulunduğu kötü durumu anlatan Urukagina, epilog kısmında ise *"Enlil'in savaşçısı Ningirsu, Urukagina'ya krallığı*

[1336] Tosun-Yalvaç, *1989;* Aydın, 2016; Gürgen, 2018: 334.

[1337] Kılıç- Erdem, 2015: 7; Dinçol, 2003: 5; Yıldırım, 2017: 41– 43; Gökçek-Akyüz, 2013; Bilgiç, 1963: 107; Tosun-Yalvaç, 1989: 11; Urukagina Reformları'nın orijinali ve Türkçe tercümesi için bkz. Tosun-Yalvaç1989: 19-29.

[1338] Gökçek-Akyüz, 2013: 3.

verdiği zaman o eski adetleri yeniden tesis etti. Beyaz bir koyun, bir kuzu için (verilen) vergilere bakan müfettişi kaldırdı. Din adamlarının saraya getirdikleri vergilere bakan müfettişi kaldırdı. Artık Ningirsu'nun toprakları içinde hiçbir müfettiş yoktur. Mezara bir ölü konulursa, tapınak görevlisi kendi içeçeği olarak 3 testi bira, yiyecek olarak 80 ekmek, bi yatak ve bir oğlak alacaktır. Hiçbir yerde din adamları, artık fakirin anasının bahçesine zorla giremez, eğer kralın tebasının eşeği doğurursa, onun beyi ona ' bunu senden alacağım' derse, eğer o, onunla satışa anlaşırsa, ona 'istediğim parayı ver' ver. O (Urukagina) böyle düzenledi ve Lagaşlıları hırsızlık, katil ve kuraklıktan kurtardı, hürriyeti yerleştirdi. Bundan böyle kimse dul ve yetimlere haksızlık yapamaz, Urukagina, Ningirsu ile bu anlaşmayı akdetti." diyerek toplumun yararına yaptığı icraatları dile getirmiştir.[1339] Kendi gelişini tanrıya dayandırmak suretiyle otoritesini güçlendirmek ve icraatlarına haklı gerekçeler sunmak istemiştir. Nitekim hukuku oluşturan siyasal iktidar, toplumu ne adına yönettiğini söylemek yani meşrulaştırmak zorundadır. Eski Mezopotamya'da kralın tanrının elçisi olduğu ve adaleti yaymak için başa geçtiği vurgusunun izlerini burada görmek mümkündür. Urukagina başa geçtiğinde toplumu içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmış ve toplumda düzen ile adaleti yeniden sağlamıştır.[1340] Bunun yanı sıra kral kendi bekası önünde bir engel olarak gördüğü din adamlarına ket vurmak için toplumun yozlaşmasının ardındaki nedeni dinin art niyetli kullanılması şeklinde göstererek ve ruhban sınıfın ekonomik gelirlerine sınırlama getirerek kendi otoritesini güvence altına almıştır.[1341]

Talimatnamenin içeriği incelendiğinde, *" Töre o zamanlarda vardı."* Sözleriyle ilk kez töre kelimesinin burada geçtiği; *"Besili beyaz koyunları, besili göğüslü karınlı kuzuları, paraya koyduğu (sattığı) için"* diye devam eden maddeyle koyun satışının yapıldığı; ölçü birimlerinin bulunmayıp *"3 desti bira, 3/30 arpa Ludimme"* şeklinde günlük malzemelerle ölçülendirme yapıldığı ve kral olmanın tanrının onayına bağlı olduğu görülür.[1342] *"Kralın altında bulunan bir görevlinin iyi bir eşeği doğarsa onun amiri onu satın alayım derse, satın almak üzere iken gönlümün istediği gümüşü tart derse (satın alacağı) gün satmayacağım derse onun amiri, canı istediği gibi onu zorlamasın."*[1343] Kanunda geçen bu hükümde satış bedeli ödense ve alıcı üst

[1339] Gökçek-Akyüz, 2013: 3-4; Kınal, 1983: 135 vd; Kramer, 2016: 112; Kramer, 2014: 71-75; Tosun-Yalvaç, 1989: 11; Urkg. Kol. IX. XII, 23-28.

[1340] Dinçol, 2003: 20; Çetin, 2002: 2; Öz, 2015: 185.

[1341] Kılıç-Eser, 2016: 139; Öz, 2015: 188.

[1342] Sırasıyla Urkg. Kol. VII, 26-28; Urkg. Kol. VIII, 1-4, 28-31; Urkg. Kol. IV, 26-35; Urkg. Kol. VIII, 1-4; Urkg. Kol. IX 9-11;

[1343] Urkg. Kol. XI, 20-37

düzey memur olsa bile satıcının rızasına önem verildiği; isterse malını satmama hakkının olduğu belirtilmiştir. *"Bir büyük adamın evi kralın altında olan bir adamın evi ile bitişikse O büyük adam onu satın alayım derse vaktaki diğer adam gönlümün istediği kadar para tart benim evimin değeri kadar arpa ver derse satmadığı zaman büyük adam (amir) kralın altındaki küçük adamı zorlamayacaktır."*[1344] hükmü ise tarihte ilk kamulaştırma daha doğrusu kamulaştıramamanın örneğidir. Bunların yanı sıra tarihteki ilk genel affın bahsi de Urukagina Talimatnamesi'nde geçer. *"Ödemedikleri borçtan dolayı hapis olan Lagaşlıları borçlu oldukları arpadan, hırsızlıktan, öldürmeden dolayı hapis olan Lagaşlıları memnun etti ve yıkadı (affetti). Özgürlüklerini koydu."* [1345] Toplumun memnuniyetini ve refahını sağlamaya yönelik uygulamalar aynı zamanda yönetimin otoritesini de kuvvetlendiren araçlardır. Burada yeryüzünde adaletin temsilcisi sayılan kral Urukagina, ödeyemedikleri borçlarından dolayı hapis yatan Lagaşlıları affederek topluma düzeni, bağışlamayı ve özgürlüğü getirmiş böylece kendi erkini de güçlendirmiştir.

- **Gudea Fermanı**

Urukagina'dan yaklaşık iki yüzyıl sonra, Lagaş hanedanının ünlü kralı Ur-Baba'dan sonra tahta geçen Gudea, Lagaş Devleti'nin idari merkezi olan Girsu'da Tanrı Ningirsu adına 15 adet tapınak inşa ettirmiştir. Bu inşayı anlatan 54 sütun ve 1400 satırdan oluşan silindir şeklinde iki belge mevcuttur. Bu belgelerden başka bazı heykel ve steller de mabedin muhtelif yerlerine yerleştirilmiştir. Bunlardan kendi heykeli olan eserin üzerinde bir takım sosyal reformlardan bahsedilmektedir. Esir kölelerin serbest bırakılması, fakirin zengine, zayıfın kuvvetliye ezdirilmemesi gibi ıslahatların yazılı olduğu bu heykel, şehrin baştanrısı Ningirsu'nun mabedinde herkesin görebileceği bir yere diktirilmiştir. [1346] Ayrıca Gudea'nın kitabelerinde Sümer şehirlerinde ahlaki yönden zayıf olan insanların temiz olmadıkları ve bu insanların, şehrin baş mabedinin yenilendiği veya dini törenlerin yapıldığı kutsal günlerde şehirden uzaklaştırıldıkları belirtilmektedir. [1347] Burada fakirin zengine, güçlünün güçsüze ezdirilmemesi, kölelere özgürlük tanınması başa gelen iktidarın yerini sağlamlaştırma amacına hizmet eden uygulamalardır. Ayrıca hukuki metin olan fermanın tapınaklara asılması da din-hukuk işleyişinin iç içeliğini gözler önüne serer.

[1344] Urkg. Kol. XI, 33-38 ve XII, 1-11.

[1345] Urkg. Kol. XII, 14-20; Özgürlük meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, 2015: 188.

[1346] Tosun-Yalvaç, 1989: 11-12; Kramer, 2016: 95; Roaf, 1996: 99; Gökçek-Akyüz, 2013: 4-5.

[1347] Kramer, 2014: 210; Gökçek-Akyüz, 2013: 5.

- **Ur-Nammu Kanunları (MÖ 2100-2000)**

Mezopotamya'da tam kanun niteliğinde ele geçen ilk vesika III. Ur Hanedanı kralı Ur-Nammu'ya aittir ve bu nedenle Ur-Nammu, Mezopotamya tarihinde ilk kanun koyan kral olarak adlandırılır. Tablet iyi şekilde muhafaza edilememiş olsa da eldeki mevcut kısım kanun hakkında yeterli bilgiyi vermektedir.[1348]

Sümerce yazılan Ur-Nammu Kanunu'nun uzun bir prologu vardır. Teolojik, tarihi ve ahlaki mahiyette olmak üzere üç kısımdan oluşan prologun, teolojik kısmında Ur Şehrinin tanrılarca Sümer ve Akkad Krallığının merkezi seçilmesinden; tarihi kısmında bölgede hâkimiyetin sağlanması için yapılan faaliyetlerden; ahlaki kısmında ise Sümer'deki bürokratik suiistimallerin reformlarla birlikte bertaraf edilmesinden, ölçü-tartı sisteminin yenilenmesinden, sakat, yetim ve fakirlerin korunup güvence altına alınmasından bahsedilir.[1349] Ayrıca kralın tanrının sözüyle memlekette adaleti tesis etiği, düşmanlık ve kötülüğü uzaklaştırdığı vurgusu da yapılır.[1350]

Asıl kanun maddelerinin bulunduğu kısım ise kırık ve eksik olmakla birlikte bunlardan 22 tanesi korunabilmiştir. Büyücülük, asker kaçaklığı ve adam yaralamaya dair hükümler içeren[1351] kanunun okunabilen 5 maddesine bakılırsa ilki tarla sulama konusunda çıkan bir anlaşmazlıkla ilgili, ikincisi de bir kölenin efendisine dönüşü ile ilgilidir. Diğer üç madde ise adam yaralama vakalarında verilen para cezaları ile ilgilidir.[1352]

Kanunun ana metninde yer alan hükümlerden yola çıkılarak, *"Vaktaki tanrı Anu ve tanrı Enlil Ur Krallığını Tanrı Nana'ya verdiklerinde…"* [1353] sözleriyle toplumda krallığın tanrı tarafından verilmesi inancının sürdürüldüğü; *"1 sila bronzu, 1 mana'yı, 1 segel gümüş ve taşı, 1 mana'yı tespit etti."*[1354] maddesinde adı geçen sila-mina-şegel gibi ölçülerin kullanılmaya başlandığı; *"Öksüz, zengine teslim edilmedi. Dul kadın kuvvetli adama teslim edilmedi."*[1355] ibaresiyle devletin öksüz, dul ve fakiri koruyarak toplumda adaleti sağladığı; birinin kölesine cinsel zarar vermenin karşılığının *"Eğer bir adamın bakire kölesini bikrini bir adam*

[1348] Bilgiç, 1963: 108; Gökçek-Akyüz, 2013: 5; Kramer, 2016: 96; Tosun-Yalvaç, 1989: 12; Ur-Nammu Kanunları orijinali ve Türkçe tercümesi için bkz. Tosun-Yalvaç, 1989: 30-43.

[1349] Bilgiç, 1963: 108; Gökçek-Akyüz, 2013: 6; Marta, 1997: 13; Canpolat, 2015: 193; Kramer, 2014: 79; Kramer, 2016: 117; Tosun-Yalvaç, 1989: 12.

[1350] Ur-Nam. Prolog, 104-116.

[1351] Bilgiç, 1963: 108; Tosun-Yalvaç, 1989: 13.

[1352] Gökçek-Akyüz, 2013: 7; Kramer, 2014: 45, 79; Kınal, 1983: 137.

[1353] Ur-Nam. Prolog, 30-33.

[1354] Ur-Nam. Kol. III, 143-149.

[1355] Ur-Nam. Kol. III, 162-168.

düşmanca bozarsa o adam 5 şegel gümüş tartacaktır (ödeyecektir)."[1356] hükmünden anlaşıldığı üzere para cezası olduğu görülür. Evliliklerde sözleşmenin şart olduğu ve sözleşmesi bulunan kadının boşanmada nafaka talep edebileceği ve toplumda büyücülüğün büyük suç sayılıp bu şekilde birine iftira atmanın cezasının suya atılma olduğu ise *"Eğer bir adam eşini (kız olarak aldığı) boşarsa 1 mana gümüş tartacaktır. Eğer bir sözleşme tableti yoksa dulla beraber yatan adam para ödemeyecektir."*, *"Eğer bir adam, bir adamı büyücülükle itham ederse nehir tanrısına onun adaletine götürülür, nehre atılır."* [1357] hükümlerinden anlaşılır. Özetle bu kanunda da hukuki metinlere tanrısallık katma çabasının sürdürüldüğü ve icraatlara dini dayanak oluşturulduğu söylenebilir. Güçsüzün, fakirin, mağdurun tarafını tutan hükümler de siyasi erkin uygulamalarını meşrulaştırmaya yönelik adımlardandır.

- **Ana İttişu Kanunları**

Ninive'de Asurbanipal kitaplığında, 11 tablet halinde Sümerce-Akadca yazılmış iki dilli bir seri tablet bulunmuştur. Bu seriye tabletin ilk kelimesine istinaden "Ana İttişu" (vadesi gelene kadar) adı verilmiştir. [1358] Hukuki belgelerin tanziminde kullanılacak ifadeleri öğretmek amaçlı hazırlanan bu serinin hangi şehirde ve nerde yazıldığı ise bilinmemektedir. Fakat bunların Ur-Nammu kanunları ile mukayesesi sonucu Ana-İttişu serisinin 3. Ur sülalesi zamanında yazıldığı kanısına varılmıştır.[1359]

Metinde borç alıp verme, tarla kiralama, yemin ve tereke ile aile hukukuna ait maddeler bulunur. 7. tabletin 3. ve 4. sütunlarında evlatlıktan ret ve anne babaya asi gelmek üzerine hükümler verilmiştir. Bunlara detaylı bakılacak olursa babasına asi gelen ve babam değilsin diyen evladın baba tarafından reddedilebildiği ve köle olarak satılabildiği; annesine asi gelen ve benim annem değilsin diyen evladın evden kovulduğu fakat köle olarak satılamadığı görülür. 5 ve 6. paragraflar ise karı ile kocanın tartışması, boşanmak istemesi ve suya atılma cezasına yönelik maddeler yer almaktadır.[1360] Kanuna göre bir kadın kocasına karşı gelir, "benim kocam değilsin" derse nehre atılır; aynı şeyi erkek

[1356] Ur-Nam. Kol. V-VI, 232-239.

[1357] Ur-Nam. Kol. VI, 250-255; Ur-Nam. Kol. V-VI, 225-249; Ur-Nam. Kol. VI-VII, 270-282.

[1358] Kınal, 1983: 137; Gökçek-Akyüz, 2013: 7; Tosun-Yalvaç, 1989: 13; Ana-İttişu Kanunlarının orijinali ve Türkçe tercümesi için bkz. Tosun-Yalvaç, 1989: 44-48.

[1359] Marta, 1997: 42; Kınal, 1983: 137 vd.

[1360] Ana İttişu. Lev. VII, Kol. III, 23, 29, 34, 40; Gökçek-Akyüz, 2013: 7; Şahin- Hasdemir, 2015: 148-149; Tosun-Yalvaç, 1989: 13, 48.

yapar ve kadına "benim karım değilsin" der onu reddederse para cezası öder.[1361] Burada açıkça görüldüğü gibi kanunda kadın ve erkeğe farklı cezalar verilmiştir. Hukukun uygulanmasında kadın erkek farkının gözetildiği aşikârdır. Bu da ataerkil toplum yapısının bir yansımasıdır ve Mezopotamya coğrafyası için gayet tabi bir durumdur. Kanunların içerdiği hükümler toplumda düzenin sağlanmasına ve huzurun korunmasına yöneliktir. Böylece siyasi güç otoritesini güçlü ve sürekli kılabilecektir.

2. Sami Kanunları

- **Lipit-İštar Kanunu (MÖ 1870-1860)**

İsin hanedanının 5. Kralı Lipit-İştar'ın hazırladığı kanun, Sami kanunlarının başında gelir. Prolog, kanun metni ve epilog olmak üzere üç bölümden oluşan Lipit-İştar Kanunu'nun, prolog ve epilogu Hammurabi Kanunları'ndakilere benzer. Prologda tanrıça Ninisinna'nın İsin'in hamisi seçilmesinden; Kral Lipit-İştar'ın büyük tanrılar Anu ve Enlil tarafından memlekette adaleti sağlamak, şikâyetleri gidermek, Sümer ve Akadlılar'a iyiliği ve huzuru getirmek için seçildiğinden bahsedilir.[1362] Epilogda da *"Sümer ve Akad'da tanrı Utu'nun doğru sözlerinden (ona uygun olarak) gerçek adalete bağlı olunsun. Enlil'in ağzından çıkan sözlere uyarak Ben Enlil'in oğlu Lipit-İştar"*[1363] sözleriyle tanrıdan güç alma ve tanrının sözlerinin önemi vurgulanmıştır.

Nippur'da ele geçirilen ve kanunun 38 paragrafı korunabilmiş ana metnine bakılırsa gemi inşaatı, kira işleri, gayrimenkuller, kölelik, tımar, veraset, evlenme, hayvan kiralama üzerine hükümler yer almaktadır.[1364] Kanunda yer alan *"Lipit-İştar'ı, tanrı Enlil tarafından adı seçildiği (tayin edildiği) zaman memlekete adaleti koymak için, ağzından şikayetleri yok etmek için düşmanlığı ve kötülüğü silahla geri çevirmek için Sümer ve Akad'ların bedenini hoş etmek için tayin ettiklerinde.."*[1365], *"Eğer bir adamın kölesi efendisine köleleliğini ödediyse, efendisine köleliğini iki misli ödediği doğrulanırsa o köle serbest bırakılacaktır."*[1366], *" Eğer bir evin sahibi veya sahibesi evin vergisini vermezse…"*[1367], *"Kadına hediye edilen baba evinin hediyesini*

[1361] Ana İttişu. Kol. IV 1, 3, 13.
[1362] Bilgiç, 1963: 110; Kramer, 2016: 122; Tosun-Yalvaç, 1989: 13-15.
[1363] Lipit-İştar. Epilog, Kol. XIX, 7-10.
[1364] Bilgiç, 1963: 110; Lipit-İştar Kanunlarının orijinali ve Türkçe tercümesi için bkz. Tosun-Yalvaç, 1989: 49-71.
[1365] Lipit-İştar. Prolog 1-55, Epilog 7-33
[1366] Lipit-İştar. Kol. XIII, 48-54.
[1367] Lipit-İştar. Kol. XIV, 25-39.

varis olduğu için koca alacaktır"[1368], *"Eğer bir adam bir kadın alırsa, kadın ona çocuk doğurursa, çocukları hayatta ise ayrıca bir cariye, efendisine çocuk doğurursa baba, cariye ve çocuklaına özgürlüklerini verirse cariyenin çocukları efendisinin çocukları ile evi bölüşemeyeceklerdir."*[1369] Gibi çeşitli hükümlerden anlaşılacağı üzere Kral tanrı tarafından seçilir; borcunu ödeyen kişinin borç köleliğinden kurtulması mümkündür, kadınlar da erkekler gibi ev alıp mülk edinebilir, kadına babasından kalan mirasın sahibi kocasıdır, evli kadın babasının mirasından faydalanamaz, erkekler cariyelerden çocuk yapabilir fakat eşinden çocuğu varsa cariyeden olan çocuklar mirasta hak elde edemez. Tarihte ilk içgüveylik bahsi bu kanunda *"Eğer damat kayın pederinin evine girer damatlık hediyesi yaparsa sonra evden onu kovarlarsa ve eşini düşmanına verirlerse götürdüğü damatlık hediyesini ona geri verecekler, eşini düşmanı almayacaktır"* hükümlerinde geçer.[1370] Bu hükme bakarak içgüveysinin evden kovulunca eşinden boşanmış sayıldığı da söylenebilir.

Kanun metinlerinin genelinde olduğu gibi burada da aile kurumuna yönelik çok miktarda hükmün yer aldığı, toplumun temel taşı olan ailenin korunmasına önem gösterildiği söylenebilir. Sağlıklı bir aile kurumu huzurlu bir toplumu beraberinde getirecek ve siyasi erkin meşruiyetini de sağlamlaştıracaktır. Lipit-İštar Kanunu ile ilgili en önemli nokta ise Sami asıllı olmasına rağmen Sümerce yazılmış olmasıdır. Burada kral hükmettiği halkın çoğunluğu Sümer kökenli olduğundan kanunu onların dilinde hazırlatmış; kendisi ve tebaası arasındaki ırk farkını yok sayarak da dini birlikteliğe vurgu yapmak suretiyle otoritesini güçlendirmek istemiştir.[1371]

- **Ešnunna Kanunları (MÖ 1866-1728)**

Akkadca yazılmış Ešnunna Kanunu, Irak kazıları sonucunda Bağdat yakınlarındaki Tel Abu Harmal'da iki ayrı metin halinde bulunmuş, A. Goetze tarafından neşredilmiştir.[1372] 60 paragraftan oluşan Ešnunna Kanunu'nun başında kralın Tanrı Enlil tarafından seçildiğinden bahsedilirken, kanunda epilog kısmı yer almamaktadır.[1373]

[1368] Lipit-İştar. Kol. XIV, 40-44.
[1369] Lipit-İştar. Kol. XVI, 36-49.
[1370] Lipit-İştar. Kol. XVII, 39-48.
[1371] Kılıç-Eser, 2016: 142.
[1372] Bilgiç, 1963: 111.
[1373] Bilgiç, 1963: 112; Ešnunna Kanunlarının orijinali ve Türkçe tercümesi için bkz. Tosun-Yalvaç, 1989: 72-85.

Kanun metninin içeriğine bakılırsa daha çok zirai karakter arz ettiği görülür. Bunun yanı sıra ölçü birimlerinde "*1 kur arpa, 3 qa baş yağı, 1 sut 2 qa bitki yağı, 1 sut 5 qa domuz yağı, 4 sat katran, 6 mana yün 2 kur tuz, 3 mana bakır, 2 mana tasfiye edilmiş bakır 1 şegel gümüşe karşılık gelecek*" maddesine bakılarak bir takım gelişmeler görülür.[1374] "*Kiralık işçinin emeği 1 şegel gümüş, onun yiyeceği 1 gümüş, 1 ay çalışacaktır.*" ibaresiyle de kiralık işçinin bir günlük ücreti belirtilmiştir.[1375] Bunlara ek olarak 1/6'lık bir orana tekabül eden faiz oranı, *"Eğer bir adam bir adamın kızına başlık parası verirse ve bir başkası anasına babasına sormadan onu zorlayıp, bikrini giderirse, bir can davasıdır, ölecektir."* maddesinden anlaşıldığı gibi nişanlı bir kıza tecavüzün ölümle cezalandırılacağı ve anne-babanın her ikisinin de rızası olmadan evlilik sözleşmesinin hazırlanamayacağı kanunda bahsi geçen diğer konulardır.[1376] Ešnunna Kanunları'nda yer alan önemli bir husus da satış yaparken kardeşlerin ön alım hakkıyla toprak bütünlüğünün korunmasıdır. *"Eğer kardeş olan ortaklardan biri hissesini verirse (satarsa, satacak olursa) ve kardeşi satın almayı arzu ederse, dışarıdan bir kimsenin alacağı fiyatın ortasını (yani yarısını) ödeyecektir."* [1377] Ayrıca maddenin devamında kardeşe alışverişte kolaylık tanındığı da açıktır.

Kısacası bu kanun metninde de krallığın tanrı tarafından verilmesi olgusu sürdürülmüş; aile bütünlüğünü korumaya, alışveriş ve ticareti kolaylaştırmaya yönelik uygulamalar getirilerek iktidarın otoritesi korunmaya çalışılmıştır.

- **Hammurabi Kanunları (MÖ 1793-1750)**

Kent merkezli Babil Devleti'ni bir uygarlık merkezi haline getiren Hammurabi, kurumsal devlet yönetiminin ve bürokratik sistematiğin temellerini atmış olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Sümer ve Akad töre, yasa ve fermanlarını sistemleştirip yeni bir kanun oluşturarak, Ninova merkezli bir hukuk devleti kurmuştur.[1378] Hammurabi asıl şöhretini ülkesindeki genel geçer kanunları derleyip üzerlerinde reformlar yaparak bir kanunnameye dönüştürmesiyle kazanmıştır.

Hammurabi Kanunları'nın yazılı olduğu stel, 2.25 m yüksekliğinde ve 1.65 m çapında olup; prolog, epilog ve 282 kanun maddesinden oluşmaktadır. [1379]

[1374] Esn. Prolog, 1-3.

[1375] Esn. A I, 36-3.

[1376] Sırasıyla Esn. A II, 10-15; Esn. A II, 29-31.

[1377] Esn. A II, 31-34; Esn. A III, 23-25 ve B III, 7-9.

[1378] Ateş-Ünal, 2004: 26-27; Tosun, 1963: 127.

[1379] Tosun-Yalvaç, 1989: 3; Kramer, 2014: 76; Köroğlu, 2016: 113; Hammurabi Kanunlarının orijinali ve Türkçe tercümesi için bkz. Tosun-Yalvaç, 1989: 86- 217; Longdon, 1920: 490.

Hammurabi Kanunları'ndan önce Eski Mezopotamya'da hukuk ve adalet kavramları ile kanunların bulunduğu fakat onun kadar mufassal bir önsöz ve sonsöze sahip olmadıklarını söyleyebiliriz. Ayrıca korunabilen kanun maddesi sayısı bakımından da Hammurabi Kanunları en büyük kanun metnidir.[1380] Prolog ve epilog kısmı edebi bir dille; kanun metni ise yalın ve açık bir Babilce ile yazılan Hammurabi Kanunları'nın, oldukça uzun olan prolog kısmında, "*Enlil memleketin kaderini tayin eden, Ea'nın büyük oğlu olan Marduk için bütün insanlık üzerine Enlil'liği (hükümdarlığı) onun için tayin etti ve İgigi'ler içinden onu büyüttü. Babil şehrini üstün adıyla andı; Onu cihanda üstün yaptı. Orada temelleri gök ve yer gibi sağlam olan ebedi bir krallık sağladı. O günde övülmüş prens tanrı korkusu olan ben Hammurabi'yi, memlekette adaleti tecelli ettirmem için, şikâyet ve kötüyü yok etmem için kuvvetlinin zayıfı yok etmemesi için güneş gibi insanların üzerinde yükselmem için memleketi aydınlatmam için insanların bedenini hoş etmek için (onların refahı için), Anum ve Enlil adımı andılar. Enlil'in çağırdığı çoban Hammurabi'yim ben.*"[1381] sözleriyle Hammurabi, krallığın ona tanrılar tarafından verildiğini, hizmetlerini, faaliyetlerini, aldığı şehirleri ve yaptırdığı tapınakları övücü bir üslupla anlatır. Epilog kısmında ise adil bir kral olarak adaleti yerleştirdiğini, güçlüye karşı zayıfı koruduğunu ve onun bu hükümlerine uymayanların ya da onları değiştirecek olanların Babil tanrılarınca cezalandırmalarını isteyen beddua ifadeleri yer almaktadır.[1382] Burada kanununun bozulmadan korunması ve başka yöneticiler tarafından sahiplenilmemesi için dini kalkan olarak kullanmıştır. Din topluma caydırıcı bir güç olarak tayin edilerek beddua yoluyla kanunlara karşı gelinmesi engellenmeye çalışılmıştır.[1383]

Hammurabi Kanunları'nda, hırsızlık, adam kaçırma, zina ve tecavüzün ölümle cezalandırıldığı[1384]; görevini kötüye kullanan yargıcın davacıya para ödeyeceği ve görevden alınacağı[1385]; afet durumlarında fırsatçılık yapan birinin örneğin yangın çıktığında yanan evden mal kaçırmaya yeltenen kişinin o ateşe atılacağı[1386]; karşıdakinin malına zarar verme ya da izinsiz arsasına girmenin gümüş cinsinden bedeli[1387]; alışverişte düzenlenen tabletin önemi[1388]; borçlunun

[1380] Tosun-Yalvaç, 1989: 15.
[1381] H K. Prolog Kol I, 5-53.
[1382] Van De Mieroop, 2012: 97; Ateş-Ünal, 2004: 27; Tosun, 1963: 129.
[1383] Kılıç-Eser, 2016: 143.
[1384] HK. Kol V, 25. 6; HK. Kol V, 25, 7; HK. Kol V, 25, 22; HK. Kol V, 25, 129; HK. Kol V, 25, 130.
[1385] HK. Kol V, 25. 5.
[1386] HK. Kol V, 25. 25.
[1387] HK. Kol V, 25. 55, 59.
[1388] HK. Kol V, 25. 66, 123.

borcuna karşılık ödemesi gereken faiz bedeli[1389]; borcun ödenememesi durumunda çalışarak, hizmet yoluyla ödenebileceği[1390] ve daha pek çok konu örneklerle ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Hammurabi Kanunları'nda en geniş ve en kapsamlı kanun maddeleri aile hukuku üzerinedir. Aile içi ve dışı ilişkiler her ayrıntısına kadar düşünülmüş ve düzenlenmiştir. Toplumun temeli sayılan aile, tek eşlilik üzerine kurulmuş ve evliliğin geçerliliği sözleşmeye bağlı kılınmıştır. Aileyle ilgili kanun hükümlerine göre, evliliğin ön şartı olarak evlilik sözleşmesi yapılmalıdır, aksi takdirde nikâh resmiyet kazanmaz ve boşanma olursa taraflar birbirinden hak talep edemezler[1391]; eşinin hasta ya da kısır olması durumunda erkek ikinci bir eş alabilir[1392]; baba öldüğünde kardeşler arasında mal paylaşımı yapılırken bekâr olan küçük kardeşin payına çeyiz parası da ilave edilerek mağdur olmaması sağlanır[1393]; babaya el kaldıran evladın eli bilekten kesilir[1394]; sokağa düşkün olup eviyle ilgilenmeyen iffetsiz kadın kocasını küçük düşürdüğü için suya atılarak cezalandırılır.[1395] Kanunda aile hukukuna dair daha pek çok hüküm mevcuttur. Burada farklı durumlarda da uygulanan suya atılma cezası ilginçtir. Su ordealı denilen bu ceza şekline göre suçlu Fırat Nehri'ne atılır ve eğer sudan sağ çıkmayı başarırsa suçsuzluğunu kanıtlamış olur, aklanır. Sudan çıkamazsa da cezasını çektiği düşünülür.[1396]

"Eğer bir kişi bir başkasını ölüm cezası gerektirecek bir suçla itham eder ancak kanıtlamazsa suçlayan kişi ölüm cezasına çarptırılır. Eğer bir kişi hırsızlık yapar ve yakalanırsa o kişi ölüme mahkûm edilir. Eğer biri bir kölenin gözünü çıkarır ya da kemiğini kırarsa bir gümüş mina öder. Eğer bir inşaatçı yaptığı evi dayanıklı yapmaz ve ev çöküp sahibi ölürse, inşaatçıya ölüm cezası verirli. Eğer ev sahibinin oğlunun ölümüne neden olmuşsa inşaatçının oğlu öldürülür."[1397] örneklerinden anlaşılacağı üzere Hammurabi Kanunları'nda işlenen suçlara karşılık verilen cezalarda diyet ve kısas prensibi uygulanmıştır ve cezalar oldukça ağırdır. Kanun hükümleri genel olarak ezilenin korunmasına ve aile kurumunun devamlılığına yöneliktir.

1389 HK. Kol V, 25. 49.
1390 HK. Kol V, 25. 117.
1391 HK. Kol V, 25. 128.
1392 HK. Kol V, 25. 148.
1393 HK. Kol V, 25. 166.
1394 HK. Kol V, 25. 195.
1395 HK. Kol V, 25. 143.
1396 Suya atılma cezası ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Duymuş Florioti- Demirci, 2013: 26-40; Öz, 2015: 196-201.
1397 Tosun-Yalvaç, 1989.

Kanun metninde açıkça görüldüğü gibi kral yetkisini ve gücünü tanrıdan alır, onun adına icraatlarda bulunduğunu her fırsatta vurgular. Böyle yaparak aslında kral, toplum nazarında yanlış bir şey yapmayacağını garantilemiş olur. Çünkü O tanrının elçisidir ve dolayısıyla kanunlara karşı çıkan kraldan ziyade tanrıya, tanrı buyruğuna karşı çıkmış olur. Bu şekilde kanun metinleri tanrı buyruğu gibi gösterilmiş ve iktidarın meşruiyetinin sarsılmasının önüne geçilmiştir. Geniş bir coğrafyada hâkimiyetini sürdürmek isteyen kral kendisini tanrının yeryüzündeki vekili şeklinde göstermiş ve dini olguları siyasal bir araç olarak kullanarak erkini sağlamlaştırmıştır.[1398]

- **Orta Asur Kanunları (MÖ 1450-1250)**

Hammurabi Kanunları'ndan sonra Eski Mezopotamya'nın en önemli hukuk belgesi Orta Asur devrine ait Asur kanunlarıdır. Bu tabletler Asur'da dokuz parça halinde 1903-1914 Alman kazıları sonucunda keşfedilmiştir. Tabletlerin yazılış tarihi I. Tiglat-Pileser zamanına ait olmakla beraber kanunların daha eskiye II. Asur-Nirari ile I. Tukulti-Ninurta zamanlarına ait olması kuvvetle muhtemeldir. Prolog ve Epilogu bulunmayan Asur kanunları kadın tarafından ya da kadına yönelik işlenen suçları ele alır.[1399] Başlıca konusu kadınla ilgili suçlar ve kadınların mülkiyet hakları olan Asur kanunlarını içeren tabletler ya da tablet parçaları tek bir kişi tarafından, aynı yer ve zamanda yazılmasa da geleneksel Sümer-Babil kanun maddeleri tarzındadır.[1400]

Asur kanunları incelendiğinde kadının küfürlü konuşmasına yönelik cezaların yer aldığı[1401]; çalıntı malı bilerek alanın hırsızla eşdeğer sayıldığı[1402]; bir kadın bir erkeğe el kaldırdığında bunun cezasının para cezası ya da sopayla dövülmek olduğu[1403]; bir adamın karısına dokunanın elinin, öpenin ağzının kesileceği[1404]; zinanın ölümle cezalandırıldığı[1405]; eşcinsel ilişkilerin hadımla cezalandırıldığı[1406]; evli, dul fark etmeksizin Asurlu kadınların sokağa başörtüsü ile çıkması gerektiği[1407]; fahişelerin ise toplumda ayırt edilebilmeleri için

[1398] Pekşen, 2017: 104.
[1399] Bilgiç, 1963: 114; Driver- Miles, 1935: XVIII-XIX; Tosun-Yalvaç, 1989: 15-16.
[1400] Tosun-Yalvaç, 1989: 16-17.
[1401] AK. Tablet A Kol. I, 2.
[1402] AK. Tablet A Kol. I, 3.
[1403] AK. Tablet A Kol. I, 7.
[1404] AK. Tablet A Kol. I, 9.
[1405] AK. Tablet A Kol. II, 15.
[1406] AK. Tablet A Kol. II, 20.
[1407] AK. Tablet A Kol. V, 40.

başlarını örtmelerinin yasak olduğu[1408]; büyücülük yapanların öldürüldüğü[1409]; isteyerek düşük yapan kadının kazığa çakılarak öldürüleceği ve gömülmeyeceği[1410] ve benzeri hükümler görülür. Örneklerden anlaşılacağı gibi Asur kanunları oldukça ağır yaptırımlar uygular ve kanunlarda kısasa kısas prensibi ağır basmaktadır. Erkek egemenliğinin yoğun bir şekilde işlendiği Asur kanunları, başörtü meselesini de ilk kez konu alan kanun olması bakımından önemlidir. Asur kanunlarının en önemli özelliği ise kralın baş yargıçlık görevini üstlendiğini gösteren maddelerin yer almasıdır.[1411] Kanun maddelerine göre suçluların çekeceği cezaya kral karar verecektir.[1412]

- **Ammi Saduqa Fermanı**

Eski Babil döneminde Miraşum olarak anılan diğer yasal düzenlemeler genellikle yazılı olmayan kanunlardır. Kralların tahta çıktıklarında ilan ettikleri fermanlar bu kapsamda ele alınır. Halkın üzerinden zulmü gidermek, can ve malını emniyette bulundurmak, özellikle kuvvetlinin zayıfı ezmesine meydan vermemek için memurlara yazılan bu fermanlardan biri de Eski Babil sülalesinin sonlarına doğru ilan edilen Ammi Saduqa Fermanı'dır. Fermanın kırık bir nüshası British Müzesi'nde, diğer nüshası da İstanbul'da bulunmaktadır.

Fermanın içeriği incelendiğinde faiz, sözleşme, vergi, vergi affı ve kredi borçlarını konu edindiği görülür. Daha çok ticari konuları kapsar. *"Sarayın satılık malını satan bir tüccar, bir vergi yükümlüsünün bakiye borçlarına mahsuben, sanki saraydan satılık mal almış gibi, saraya mühürlü bir vesika tanzim ederse ve vergi mükellefinin mühürlü vesikasını alırsa, bu vesikanın içindekilere göre satılık mal ona verilmezse veya kral vergi mükellefinin vergi borçlarını affettiği için, o da ona bir şey vermezse, bu tüccar tanrı önünde 'bu vesikaya göre vergi yükümlüsünden hiç bir şey almadım' diye yemin ederek, temize çıkacaktır. Bu yeminle temize çıktıktan sonra vergi yükümlüsünün vesikasını ortaya getirecek, bir araya gelecekler, yeniden hesaplaşacaklardır. Tüccarın saraya düzenlediği vesikanın muhtevasına göre satılık maldan, vergi yükümlüsünün tüccara düzenlediği vesika muhtevasına göre, vergi yükümlüsünün vermesi gereken kadar muaftır… Kira karşılığı tahıl olarak ödenen bakiye borçlar ve Suhum sırtlarının tahıl bakiye borçları, kral memlekette adaleti tesis ettiği için affedilmiştir tahsis edilmeyecektir… Meyhanecinin saraya olan gümüş ve arpa sorumluluğunu ödemesi gereken, şehir dışında bulunan bir meyhaneci kadın, kral*

[1408] AK. Tablet A Kol. V, 40.
[1409] AK. Tablet A Kol. VII, 47.
[1410] AK. Tablet A Kol. VII, 53.
[1411] AK. Tablet B Kol. II, 8, 10; Kılıç-Eser, 2016: 137.
[1412] AK. Tablet B Kol. II 3; AK. Tablet C Kol. II 10; Kılıç-Eser, 2016: 137.

memlekette adaleti tesis ettiği için, musaddinum onun bakiye borçlarını istemeyecektir."[1413] ibaresi tarihte bilinen en kapsamlı vergi affının bahsidir. Yine vergi affıyla birlikte belki de tarihte ilk kez kredi borçları silinmiştir. Burada vergi affıyla kanun koyucu kral otoritesini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu kanun da diğerleri gibi siyasi erki meşrulaştırma aracı olarak karşımıza çıkar. Ayrıca halkın zulmünü gidermek, can ve mal güvenliğini sağlamak, düzeni ve adaleti tesis etmek üzere çıkarılan bu ferman siyasi erkin otoritesinin devamlılığını sağlamaya yöneliktir.

Sonuç

Sonuç olarak bir toplumu tanımanın yollarından biri de yasalarına bakmaktır. Çünkü içinde aile, çocuk, miras, evlilik, meslek, dolandırıcılık, faiz, alışveriş, kredi ve benzeri pek çok farklı konuda hüküm barındıran kanunlar, tıpkı bir fotoğraf gibi o toplumu gözler önüne serer. Toplumun dini yapısı, ekonomik durumu, kültürel faaliyetleri ve daha pek çoğu kanunlarına bakılarak anlaşılabilir. Örneğin Mezopotamya toplumlarının dini inanç şekli çok tanrılı sisteme dayanıyordu. Bu kültürde insanların yaşamı, tanrı ve tanrıçalarla yakın ilişkiler içerisinde olmuş, bu durum kanun anlayışına ve kanun metinlerine de yansımıştır.[1414] Krallığın ve adaletin tanrılar tarafından verildiği ve başa gelen kralın tanrılarca seçilip onlar adına yönettiği düşüncesi kanun metinlerinde sıklıkla tekrarlanmıştır.

Mezopotamya kanunlarının her biri farklı zamanlarda hazırlansa da üslup ve içerik açısından birbirlerinden etkilenmişlerdir.[1415] Kanun metinlerinin pek çoğunda kralın gücünü tanrılara dayandırdığı bir anlatımı içeren önsöz ve sonsöz bulunmaktadır. Yine toplumda tek eşlilik yaygındır ve bu da kanun metinlerine bakılarak anlaşılır. Hükümlerin geneli "Eğer bir adam …" diye başlar bu da toplumda erkeğin ve kadının yeri açısından bir fikir verir. Ayrıca kanun metinlerinin genelinde yer alan sözleşme meselesi de yaşamın evlilik, boşanma ve ticaret gibi her alanına sözleşmeyle düzenleme getirildiği, sözleşmede şahitlerin de önemli olduğu görülür. Sözleşmeyi içeren tableti olmayanların iddialarını kanıtlaması mümkün değildir ve hak iddia edemezler.

Her hukuk kuralının ihtiyaçlar doğrultusunda oluştuğu dikkate alınırsa söz konusu toplumlarda ne tür suçlar işlendiğini tespit etmek de mümkündür. Yine buradan hareketle toplumun ekonomik ve sosyal yapısı ile ilgili fikir

[1413] Ammi Saduqa. Kol II, 9, 12, 14.
[1414] Kılıç-Duymuş, 2009: 160.
[1415] Öz, 2015: 186.

yürütülebilir.[1416] Sümer toplumunda zenginin yoksulu, güçlünün güçsüzü ezmesi engellenmek istenmiş; hırsızlık, hile, başkalarına kasıtlı zarar verme, yalancılık, dolandırıcılık, ahlaksızlık suç sayılmış ve bunları engellemek için kanunlar düzenlenmiştir. Ayrıca aile kurumuna da önem verilmiş, aile hukukuna dair meselelere geniş yer ayrılmıştır.

Sümer kanunlarının genellikle para cezası içerdiği, Sami asıllı Hammurabi kanunlarında ise nakdi yaptırımlarla birlikte çoğu durumda kısasa kısas ilkesinin uygulanıp, sakatlama ya da ölüm cezasının verildiği görülür.[1417] Cezalandırmada kısasa kısas prensibini benimseyen Sami toplumunda yasaların Sümer kanunlarına göre daha serttir. En önemli ortak noktaları ise her birinin siyasi gücü pekiştirme aracı olarak kullanılmış olmalarıdır. Başa gelen kral gücünü tanrıya dayandırmış ve otoritesini güçlendirmek adına toplumun ihtiyaçlarına cevap olacak hükümler getirmiştir. Her kral başa geçtiğinde ilk iş olarak kanunları düzenleme yoluna gitmiştir. Kral hukuk kurallarını düzenlemek suretiyle otoritesini güçlendirmeyi ve icraatlarını meşrulaştırmayı hedeflemiştir. Bunu da yukarıda ele alınan kanun metinlerinde görmek mümkündür.

[1416] Gökçek-Akyüz, 2013: 1.

[1417] Kılıç-Erdem, 2015: 28; Duymuş- Demirci, 2013: 27; Ateş-Ünal, 2004: 28.

KISALTMALAR

AK: Orta Asur Kanunları
Esn: Ešnunna Kanunları
HK: Hammurabi Kanunları
Lipit-İstar: Lipit İştar Kanunları
Urkg: Urukagina Kanunları
Ur-Nam: Ur-Nammu Kanunları

KAYNAKÇA

ATEŞ, H.-ÜNAL S., 2004. "Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusu'nda İdari Hayat", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 8, ss. 21-42.

BİLGİÇ, E., 1963. "Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An'anesi", *A, Ü.D.T.C.F. Dergisi*, XXI/3-4, Ankara, ss. 103-119.

CANPOLAT, G., 2015. "Tarihî Seyir İçerisinde Hukuk Düzeni", *Adalet Dergisi*, S. 52, ss. 193-201.

ÇETİN, H., 2002. "Egemenlik ve Hukuk ilişkisi Üzerine", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, C.3, S. 2, ss.1-16.

DİNÇOL B., 2003. *Eski Önasya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, İstanbul.

DRIVER, G. R.-MILES, J. C., 1935. *The Assyrian Laws*, Oxford Clarendon Press, pp. xxiv-534.

DUYMUŞ FLORIOTI, H.- DEMİRCİ, G., 2013. "Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 54, ss. 26-40.

GÖKÇEK, L. G.-AKYÜZ, F., 2013. "Sümer Kanunları", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. IX, S. 1, ss. 1-9.

GÜRGEN, İ., 2018. "Hammurabi Kanunları'nda ve Tevrat'ta Kadınla İlgili Hükümlerin Değerlendirilmesi", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16, Sayı:4, ss. 333-348.

KILIÇ, Y., 2014. *Eskiçağ Aile Hukuku*, Çizgi Kitapevi, Konya.

KILIÇ, Y.-DUYMUŞ, H., 2009. "Eski Mezopotamya'da Din Kadınları (Rahibeler)", *TSA*, Yıl: 13, S.1, ss. 159-178.

KILIÇ, Y.-ERDEM, F., 2015. "Eski Mezopotamya Hukûku'nda Meslekî Suçlara Verilen Cezalar", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 2, S.7, ss. 1-30.

KILIÇ, Yusuf –ESER, E., 2016. "Eski Mezopotamya Hukukunda Dini Normlar", *Belgi*, S. 11, ss. 133-150.

KINAL, F., 1983. *Eski Mezopotamya Tarihi*, DTCF Yayınları, Ankara.

KÖROĞLU, K., 2016. *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul.

KRAMER, S. N., 2014. *Tarih Sümer'de başlar,* Çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

KRAMER, S. N., 2016. *Sümerler*, Çev.: Özcan Buze, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

LONGDON, S., 1970. "The Sumerian Law Code Compared with the Code of Hammurabi", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No.4, pp. 489-515.

MARTA, T. R., 1997. *Law Collection from Mesopotamia and Asia Minor*, Atlanta.

MIEROOP, M. V. D., 2012. *Hammurabi,* Çev.: Bülent O. Doğan, Türkiye İş Bankası Yayınları.

ÖZ, E., 2015. "Eski Mezopotamya'da Hukuk Kurallarının Oluşumu Sürecinde Adalet Anlayışı ve Bazı Hukuki Sorunların Çözümünde Nehir/Su Ordali Uygulaması", *Cahit Günbattı'ya Armağan*, Ankara, ss. 185-202.

PEKŞEN, O., 2017. "Babil Krallarının Siyasal Meşrulaştırma Aracı: Tanrı Marduk", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, s. 1, ss. 102-111.

ROAF, M., 1996. *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, Çev.: Zülâl Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul.

ŞAHİN, A., 2011. "Siyasal Düşünceler Tarihinde "Sınırlı Devlet" Fikrinin Kadimliği ya da Genel Kamu Hukuku Bağlamında İnsan, Özgürlük ve Devlet İktidarı Algısındaki Evrilme", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.15, S.3, ss.311-362.

ŞAHİN, H. A.-KAYA HASDEMİR, H., 2015. "Eski Önasya Aile Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 38, 2015/1, ss.143-156.

ŞENEL, A., 2010. *Siyasal Düşünceler Tarihi*, 2. Baskı, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.

TOSUN, M., 1963. "Hammurabi'nin Toprak Kanunları", *DTCF Dergisi*, C. 21, S. 3, ss. 127-141.

TOSUN, M., 1973. "Sümer, Babil ve Asurlularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler", *Belleten*, C. 37, S. 148, ss. 557-581.

TOSUN, M.-YALVAÇ, K., 1989. *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi Saduqa Fermanı*, TTK Yayınları, Ankara.

YILDIRIM, E., 2017. *Eskiçağ Mezopotamyası'nda Liderler–Krallar Kahramanlar*. Arkeoloji Sanat Yayınları. İstanbul.